

УДК 070(091):947.6

В. У. Коваль, кандыдат гістарычных навук, асістэнт (БДТУ)

ВЫЗНАЧЭННЕ АСНОЎНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ ПРЫ ДАСЛЕДАВАННІ ЎЗАЕМАСУВЯЗЕЙ БЕЛАРУСКАЙ І ЎКРАИНСКАЙ ДЫЯСПАР У МІЖВАЕННЫ ЧАС

Публікацыя прысвечана разгляду пытання пра сучасные развіццё тэрміналогіі пры вывучэнні гісторыі беларускай і ўкраінскай дыяспар. Асаблівая ўвага надаецца неабходнасці выкарыстання замежных даследаванняў па тэорыі эміграцыі. Аналізуюцца асноўныя тэндэнцыі беларуска-ўкраінскіх адносін у асяродку эмігрантаў міжваеннага перыяду. На думку аўтара, найбольш актыўна развівалася менавіта палітычнае і культурнае супрацоўніцтва беларускай і ўкраінскай дыяспар. У публікацыі прадстаўлены агляд тэарэтычнай базы разнастайных эміграцыйных працэсаў міжваеннага часу.

The article deals with the issue of contemporary evolution of terminology in the history of Belarusian and Ukrainian diaspora. Special attention is given to the necessity of the using different foreign researches about the theory of emigration. The article analyzes the main trends in Belarusian-Ukrainian relations among the emigrants in the inter-war period. The author notes that the main activities were observed in the cooperation of Belarusians and Ukrainians in policy and culture. The article provides a review of the theoretical basis in the different emigration processes in the period between the two world wars.

Уводзіны. Узрастанне актуальнасці гісторыі беларускай эміграцыі на сённяшні дзень спрыяе павелічэнню колькасці навуковых публікаций па дадзеным пытанні. Вывучэннем развіцця дыяспары займаюцца спецыялісты ў розных галінах ведаў, якія шырока выкарыстоўваюць сваю прафесійную тэрміналогію. На сучасны момант у беларускай гістарыяграфіі ўзнікла вострая патрэба ў вызначэнні асноўных дыяспаральных дыферэнцыяў.

Асноўная частка. Спецыяльных даследаванняў па тэорыі фарміравання эміграцыі ў беларускай гістарычнай літаратуры няма, таму выкарыстанне замежнага вопыту па вызначэнні тэарэтычнай базы дазволіць больш поўна і глыбока прадставіць напрацоўкі ў дадзеным кірунку. Асабліва распрацаваным дыяспаральны тэрміналагічны апарат з'яўляецца ў навукоўцаў Расіі і Украіны.

Дыяспара – слова грэч. паходжання. Яно ўтворана ад дзеяслова *diasperein* – «рассеівацца, рассыпацца, раздаваць», які складаецца з префікса *dia* – «наскроў, праз» і дзеяслова *spererein* – «сеяць, засыпаць, ссыпаць» [1, с. 15]. Упершыню дадзены тэрмін пачалі ўжываць у дачыненні да класічнай яўрэйскай дыяспары.

У сучасной гістарыяграфіі прынята вылучаць класічныя мадэлі дыяспары, да якіх можна аднесці, у першую чаргу, яўрэйскую, грэчаскую, армянскую, і «сучасныя», ці «новыя», дыяспары [2, с. 26]. Некаторыя аўтары тэрмінам «дыяспара» называюць усе групы этнічных меншасцей па-за межамі сваёй Бацькаўшчыны, што супярэчыць азначэнню класічнай дыяспары. Новае, больш шырокае значэнне тэрміна выклікае вострыя спрэчкі спецыялістаў, часам прыводзіць да блытаніны.

Вылучэнне паняцця «новыя», ці «сучасныя», дыяспары тлумачыцца дынамічнасцю дадзенай сацыяльнай з'явы, што вымагае надаваць тэрмінам больш шырокі сэнс. Фарміраванне дыяспары непасрэдна звязанае з актыўізацияй палітычнага жыцця нацыянальных меншасцей за мяжой, стварэннем партый, грамадскіх арганізацый і іншых сацыяльных інстытутаў. Асаблівасцю палітычнай дзейнасці сталай дыяспары звычайна становіцца ўстойлівасць да працэсаў асіміляцыі, яна намагаецца такім чынам захаваць сваю нацыянальную ідэнтычнасць, падкрэсліць прыналежнасць да свайго этнасу.

Фарміраванне ўкраінскай дыяспары пачынаецца значна раней за беларускую, прыблізна з канца XIX ст. Беларуская дыяспара вызначаецца фактычна толькі ў міжваенны перыяд. Значна раней, яшчэ на пачатку XX ст., украінцы стварылі на эміграцыі пэўную колькасць палітычных, эканамічных, нацыянальных, культурных арганізацый і структур. Менавіта таму пазіцыі ўкраінскіх эмігрантаў у міжваенны час былі больш трывалымі, чым у беларусаў, яны аказвалі дапамогу і падтрымку беларускай супольнасці за мяжой. Беларускую і ўкраінскую дыяспары неабходна аднесці да «новых», ці «сучасных».

Крытэрыі дыяспаральнасці на дадзены момант знаходзяцца ў стадыі распрацоўкі. У разнастайных даследаваннях па гісторыі эміграцыі вядуцца дыскусіі па выпрацоўцы тэрміналагічнага апарата, сярод поглядаў спецыялістаў яшчэ няма адзінства. Шматлікія меркаванні і навуковыя падыходы ў азначэннях і характеристыках дыяспары вядомы расійскі гісторык А. Б. Ручкін называе «тэрміналагічнай анархіяй» у сучасной гістарычнай навуцы

[3, с. 46]. Для вивучэння пэўнай дыяспary неабходна прымати да ўвагі ўсе эміграцыйныя хвалі, лічбавы склад, кампактнасць пражывання, ступень асіміляцыі, сацыяльны склад, узровень адаптацыі да мясцовых умоў, міграцыйную палітыку краіны-рэцэпента. Розныя гісторыкі вылучаюць у якасці асноўнага свае фактары, што стала прычынай існавання неаднолькавых падыходаў і бурнай палемікі ў пытаннях вывучэння гісторыі эміграцыі.

Развіццё дыяспary, як правіла, адбываецца паэтапна. Дыяспary заўсёды знаходзяцца ў працэсе няспыннага развіцця, аднак сэрэднюю працягласць кожнага этапа падлічыць немагчыма, гісторыю пэўнай супольнасці неабходна разглядаць асобна, улічваючы ўсе спецыфічныя рысы.

Важнай асаблівасцю функцыянавання дыяспary з'яўляеца захаванне яе калектыўнай памяці і паступовае фарміраванне міфа пра радзіму. Існуе тэндэнцыя: чым больш праходзіць часу, тым больш ідэалізуеца вобраз бацькаўшчыны ў калектыўнай свядомасці эміграцыі. Для моцных і буйных дыяспар рамантызацыя радзімы праходзіць дастаткова актыўна. Украінскія эмігранты і іх палітычныя інстытуты за мяжой значна шырэй за беларусаў замежжа працавалі ў кірунку ідэалізацыі бацькаўшчыны.

У сучаснай украінскай гісторыяграфіі працягваеца працэс фарміравання паняційнага апарату па тэме гісторыі эміграцыі. Не даканца акрэсленым з'яўляеца і паняцце «ўкраінскай дыяспary». Украінскі гісторык Ф. Д. Застаўны падкрэслівае, што спрэчным пытаннем стала фармулёўка ўкраінскай супольнасці ў некаторых краінах, дзе пражывае вялікая колькасць украінцаў на сваіх этнічных землях у памежных рэгіёнах. На думку Ф. Д. Застаўнага, гэтыя ўкраінцы не ўтвараюць дыяспару, у дадзеным выпадку лепш выкарыстоўваць азначэнні «ўкраінцы ў замежных краінах», «замежныя ўкраінцы» [4, с. 10]. Такім чынам, тэрмінам «дышпара» можна акрэсліць большасць украінцаў і асоб украінскага паходжання па-за межамі дзяржавы, аднак ён не ахоплівае цалкам усіх. Згодна разважанням украінскага гісторыка Ф. Д. Застаўнага, тэрмін «беларусы замежжа» таксама будзе больш шырокім за азначэнне «беларуская дыяспара».

Вядомая расійская даследчыца Г. Я. Тарле таксама распрацоўвае тэрміналогію гісторыі эмігрантаў, яна ўдакладняе сучасныя распрацоўкі паняційнага апарату. Публікацыі Г. Я. Тарле прысвечаныя расійскай дыяспary, але логіку разважанняў можна выкарыстаць таксама ў дачыненні беларусаў і ўкраінцаў за мяжой. Па яе меркаванні, выражы «гісторыя

беларускага замежжа», «гісторыя ўкраінскага замежжа» будуть больш шырокімі за паняцці «гісторыя беларускай эміграцыі» ці «гісторыя ўкраінскай эміграцыі» [5, с. 17]. Дадзеную тэрміналогію асабліва важна ўдакладніць для беларускай гісторычнай навукі, дзе відавочна існуюць супрацьлеглыя бачанні эміграцыйных працэсаў, а напаўненні тэрмінаў значна адрозніваюцца.

Украінская і беларуская дыяспary паміж сусветнымі войнамі мелі шэраг агульных рыс фарміравання. У пэўных краінах яны пражывалі кампактна (ЗША, Канада, Аргенціна), а былі рэгіёны, дзе беларусы і ўкраінцы жылі рассеяна (Германія, Аўстрыя). Міжваенная беларуская і ўкраінская эміграцыя падзялялася на эканамічную і палітычную. Асаблівасцю перасялення насельніцтва па эканамічных прычынах стала больш хуткая сацыяльная адаптацыя за мяжой, частковая адмова ад калектыўнай ідэнтычнасці, перайманне асаблівасцей жыцця і каштоўнасцей тытульнай нацыі. Часта эканамічныя эмігранты сваім дзесяткам перадавалі веданне роднай мовы і культуры непаслядоўна, хаатычна, проста для ўласнага псіхалагічнага комфорту, а не па палітычных матывах ці ад пачуцця патрыятызму. Для палітычнай эміграцыі беларусаў і ўкраінцаў было характэрна нежаданне тэрмінова асімілявацца, падтрымка пастаяннай сувязі з радзімай. Прадстаўнікі палітычнай дыяспary актыўна стваралі свае арганізацыйныя структуры, якія павінны быті спрыяць захаванню этнічнай самабытнасці за мяжой.

Акрамя тэрміна «дышпара», важна вылучыць для даследавання беларускай і ўкраінскай эміграцыі паняцце «радзіма». Звычайна пад «радзімай» маецца на ўвазе рэгіён ці краіна, дзе сформіраваўся гісторыка-культурны воблік дышпаральнай групы і дзе працягвае жыць асноўны культурна падобны да яе масіў [6, с. 12]. Паняцце «радзіма» мае ўмоўны характар, бо дзяржава не заўсёды эмігрантамі атаясамляеца з бацькаўшчынай. Адна і тая ж дышпара сваёй радзімай можа лічыць адразу некалькі дзяржаваў, як гэта адбылося ў міжваенны перыяд з беларускім і ўкраінскім эмігрантамі. Палітычная прэса беларускай і ўкраінскай дышпary неаднаразова падкрэслівала на сваіх старонках, што адстойвае права ўсёй нацыі: тых асоб, якія пражываюць як на тэрыторыі Польшчы, так і тых, хто жыве ў савецкай дзяржаве. Калі лічыць, што радзімай прынята называць месца нараджэння, дык міжваенныя межы для беларускага і ўкраінскага народа падзялялі этнографічныя тэрыторыі паміж дзяржавамі. Сапраўды, для беларусаў і ўкраінцаў замежжа паміж сусветнымі войнамі радзімай магла быць як Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна, якія ўваходзілі ў склад Другой Рэчы Паспалітай, так і савецкая рэспублікі.

Фарміраванне большасці дыяспар адбываецца пад уздзеяннем такіх традыцыйных фактараў, як перанаселенасць, складанае матэрыйяльнае становішча, непрымальны палітычны рэжым, недахоп прыродных рэурсаў і г. д. Дыяспары падзяляюцца на гандлёвыя, працоўныя, каланіяльныя, культурныя і ахвярныя [7, с. 47]. У гісторыі часта здараецца, калі хвалі добраахвотнага перасялення насельніцтва змяняюцца на прымусовыя. Асноўная колькасць міжваеннай беларускай і ўкраінскай эміграцыі складалася з прадстаўнікоў працоўнай дыяспары, якія выехалі за мяжу добраахвотна. Некаторую частку прадстаўлялі палітычныя эмігранты, яны адрозніваліся актыўнай дзейнасцю па захаванні за мяжой калектывнай памяці пра метраполію, імкнуліся вярнуцца на радзіму, аб'яднацца і дапамагчы землякам.

Асабліва складаным для даследчыкаў дыяспар з'яўляецца пытанне вызначэння іх памераў. Колькасць палітычнай і эканамічнай беларускай і ўкраінскай эміграцыі хвалі ў міжваеннны час можна назваць толькі прыблізна. Існуючая польская афіцыйная статыстыка эканамічнай хвалі дае інфармацыю пра лічбу польскіх грамадзян, якія выехалі, куды прылічваліся беларусы і ўкраінцы. У статыстычных данных няма звестак пра нацыянальнасць эмігрантаў з Другой Рэчы Паспалітай, але ёсць інфармацыя пра іх веравызнанні. Разам з тым раздзяліць асоб на ўкраінцаў і беларусаў па веравызнанні неверагодна складана. Напрыклад, у Палескім ваяводстве правесці падзел паміж дадзенымі этнасамі можна толькі прыблізна.

Украінскія эмігранты былі прадстаўлены за мяжой некалькімі групамі: грэка-каталікі, рыма-каталікі, праваслаўныя. У той час, калі беларускія эмігранты ў асноўным былі праваслаўныя. Веравызнанне ў статыстычных зводках дазваляе гісторыкам выдзяліць сярод агульнай колькасці эмігрантаў «усходніх крэсаў» яўрэяў, іўдзеяў па веры.

Колькасць эмігрантаў звычайна не супадае з памерамі дыяспары. Вельмі складана праанализаваць і выдзяліць ад агульнай лічбы прадстаўнікоў дыяспары (тым больш, што для беларускай і ўкраінскай эміграцыі міжваеннага часу яна прыблізна) тых асоб, якія спецыяльна прытырмліваліся традыцый і культурных звычаяў сваёй радзімы. Далёка не ўсе прадстаўнікі этнасу імкнуліся належыць да сваёй дыяспаральнай супольнасці. Частка эмігрантаў намагалася адаптавацца і быць асіміляванай у новай краіне пражывання. Асабліва характэрнай дадзеная тэндэнцыя была для эканамічных эмігрантаў.

Прадстаўнікам слаба кансалідаванай беларускай дыяспары было больш складана перадольваць псіхалагічныя бар’еры комплексу

эмігранта, чым украінцам замежжа. Моцная і колькасная ўкраінская дыяспара мела шэраг механізмаў захавання сацыяльной памяці, якія выконвалі абарончую для псіхікі функцыю. Відавочнасць фенамена «чужога» асабліва яскрава праяўлялася ў крызісных ситуацыях у грамадстве [8, с. 25], такімі ў міжваенны час былі наступствы сусветнага эканамічнага крызісу, калі індывидуальны і групавы комплекс эмігранта моцна перашкаджаў працэсам адаптациі за мяжой.

Важным паняццем у фарміраванні беларускай і ўкраінскай эміграцыі неабходна лічыць «адаптацию». Адаптация эмігрантаў – гэта вынік узаемадзеяння абшчыны і прымаючага грамадства, паміж якімі існуе сацыякультурная дыстанцыя як важнейшы паказчык меры адрознення іх механізмаў рэгуляцыі [9, с. 46]. Працэсы адаптациі розных дыяспар у кожнай краіне праходзяць са сваімі асаблівасцямі. Самая складаная адаптация ў тых эмігрантаў, мова якіх, рэлігія, традыцыі, знешні выгляд моцна адрозніваюцца ад тытульнай нацыі. При даследаванні эміграцыі можна весці гутарку як пра агульнага асаблівасці адаптациі дыяспары, так і пра індывидуальную адаптацию яе пэўных прадстаўнікоў. При міжкультурнай адаптациі для эмігрантаў галоўным з'яўляецца дасягнучы у псіхалагічным і сацыяльным плане адпаведнасці новаму грамадству.

У міжваенны перыяд адаптация для беларусаў і ўкраінцаў у краінах Еўропы была не такой складанай, як у Паўднёвой і Паўночнай Амерыцы, дзе быў зусім іншы клімат і сістэма вядзення сельскай гаспадаркі. Неабходна падкрэсліць, што кантынентальная эміграцыя ўскладнялася значна большай культурнай дыстанцыяй паміж аўтэхтонамі і эмігрантамі.

Пакаленні эмігрантаў звычайна па-рознаму праходзяць працэс сацыяльной адаптациі. Самы складаны працэс менавіта ў першым пакаленні, калі чалавеку неабходна прыстасоўвацца да іншага грамадства са сваімі асаблівасцямі культуры, мовы, традыцый, таму жыццё дадзеных прадстаўнікоў дыяспары часта характарызуецца наяўнасцю сацыякультурнага канфлікту. Сацыяльныя ролі другога і трэцяга пакалення ў дыяспары часта змяняюцца. Пасля масавай эміграцыйнай хвалі нярэдка актыўнасць супольнасці падае, а захаванне гістарычнай памяці працягваецца ў наступных пакаленнях ужо не па палітычных прычынах, а пры жаданні вылучыцца з грамадства сваёй прыналежнасцю да дыяспары. На сучасны дзень шэраг беларускіх і ўкраінскіх эмігрантаў у трэцім ці чацвёртым пакаленні намагаюцца падкрэсліць сваю ўнікальнасць ва ўласным сацыяльным асяродку, таму пазначаюць сваё славянскае паходжанне,

хаця ўжо не з'яўляюца носьбітам мовы і культуры.

У сувязі з адаптацыяй эмігрантаў сучасныя расійскія і ўкраінскія даследчыкі часта выкарыстоўваюць паняцці «акультурацыя», «асіміляцыя» і «інтэграцыя». Для пералічаных тэрмінаў яшчэ не выпрацаваныя дакладныя і акрэсленныя фармулёўкі, таму шэраг даследчыкаў ужываюць іх у якасці сінонімаў. Самым распаўсюджаным паняццем пры апісанні адаптацыі эмігрантаў з'яўляецца акультурацыя. Працэсы акультурацыі, асіміляцыі і інтэграцыі для беларускіх і ўкраінскіх эмігрантаў фактычна былі падобнымі ў міжваенны час. Калі эканамічныя эмігранты не супраціўляліся дадзеным працэсам, дык прадстаўнікі палітычнай эміграцыйнай хвалі намагаліся захоўваць сваю культурную ідэнтычнасць і не паддавацца акультурацыі, асіміляцыі і інтэграцыі.

Заключэнне. Такім чынам, даследаванне разнастайных тэарэтычных падыходаў у вызначэнні дыяспаральнасці дазволіць паширыць тэрміналогію тэмы дыфеніцыямі не-калькіх навуковых кірункаў, выкарыстаць шырокі вопыт замежных спецыялістаў. Тэарэтычныя распрацоўкі асаблівасцей развіцця класічных і новых дыяспар будуть спрыяць больш глубокаму і дасканаламу апісанню ўзаесувязей беларусаў і ўкраінцаў замежжа, даследаванню іх працэсаў адаптацыі, інтэграцыі і асіміляцыі.

Вылучэнне тэрміналогіі пры даследаванні гісторыі беларускай і ўкраінскай эміграцыі дапаможа навукоўцам дасканала разгледзець гісторычныя працэсы ў міжваенны час. Вызначэнне асноўных паняццяў дадзенай тэмы дазволіць пазбегнуць памылковых і радыкальных высноў. Даследаванне агульных характарыстык фармавання беларускай і ўкраінскай міжваеннай хвалі эміграцыі з'яўляецца тэарэтычным аргументаваннем шырокіх палітычных, эканамічных, творчых і культурных контактаў дыяспар.

Літаратура

1. Євтух, В. Б. Закордонне українство / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. А. Попок. – Київ: ВІК, 2005. – 308 с.
2. Попков, В. Д. Феномен этнических диаспор / В. Д. Попков. – М.: ИС РАН, 2003. – 340 с.
3. Ручкін, А. Б. Русская диаспора в Соединенных Штатах Америки в первой половине XX века / А. Б. Ручкін. – М.: Национальный ин-т бизнеза, 2006. – 464 с.
4. Заставній, Ф. Д. Українська діасpora (розселення українців у зарубіжних країнах) / Ф. Д. Заставній. – Львів: Світ, 1991. – 120 с.
5. Тарле, Г. Я. История российского зарубежья: некоторые понятия и основные этапы / Г. Я. Тарле // Проблемы изучения истории российского зарубежья: сб. статей. – М.: Ин-т российской истории РАН, 1993. – С. 14–24.
6. Тишков, В. А. Исторический феномен диаспоры / В. А. Тишков // Национальные диаспоры в России и за рубежом в XIX–XX вв.: сб. статей / под ред. Ю. А. Полякова, Г. Я. Тарле. – М.: Ин-т российской истории РАН, 2001. – С. 9–44.
7. Ручкін, А. Б. Русская диаспора в Соединенных Штатах Америки в первой половине XX века / А. Б. Ручкін. – М.: Национальный ин-т бизнеза, 2006. – 464 с.
8. Кривда, Н. Ю. Українська діасpora: досьвід культуротворення: автореф. дис. ...докт. філософ. наук: 09.00.12 – українознавство (філософські науки) / Н. Ю. Кривда. – Київ: Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. – 36 с.
9. Левін, З. И. Менталитет диаспоры. (Системный и социокультурный аспекты) / З. И. Левін // Национальные диаспоры в России и за рубежом в XIX–XX вв.: сб. статей / под ред. Ю. А. Полякова, Г. Я. Тарле. – М.: Ин-т российской истории РАН, 2001. – С. 45–53.

Паступіла 15.03.2011